

Åpenbaringen 3,14

For arianerne var Åpenbaringen 3,14, sammen med Ordsp 8,22 og Kol 1,15, en «proof-text» på at Jesus var skapt. Vi skal nå se hvorvidt denne potensielt problematiske virkningshistorien reflekteres i oversettelsesprosessen. I gjennomgangen vil jeg utelukkende forholde meg til siste del av verset, som omtaler Kristus som *hē archē tēs ktiseōs tou theou*. Her vil oversettelsen av *hē archē* være helt avgjørende for hvilke mulige kristologiske implikasjoner oversettelsen kan åpne opp for. Jeg vil se Åp 3,14 i sammenheng med Kol 1,18a, siden oversettelsesvalget i de to tekstene sammenfaller i Bibelselskapets oversettelser 1959–2011.

I dette tilfellet vil ordene i bokmåls- og nynorskteksten gi noe forskjellige betydninger, eksempelvis slik som i Åp 3,14 NO78 (bokmål: «Dette sier han som er Amen, det trofaste og sannferdige vitne, opphavet til Guds skaperverk»; nynorsk: «Dette seier han som er Amen, det trufaste og sannferdige vitnet, opphavet til Guds skaparverk»). Bruken av «opphav» i nynorsk er sterkt knyttet til bruken av «begynnelse» på bokmål. Ifølge *Nynorsk rettskrivingsordbok* betyr «opphav» «utgangspunkt; byrjing». ⁶⁹¹ En oversettelse som «opphavet til Guds skaparverk/skaping» vil holde muligheten åpen for forskjellige fortolkninger, også for potensielt problematiske fortolkninger slik som den arianske, som tolker uttrykket til det første Gud skapte. «Opphavet» kan her signalisere startpunktet for skapelsen, som også inkluderer Sønnens tilblivelse. «Opphav» er et ord som er lite brukt på bokmål, og som vil gi andre assosiasjoner enn «opphav» på nynorsk. Det har naturligvis å gjøre med at man hovedsakelig bruker ordet «begynnelse» der hvor nynorsken ofte bruker «opphav». Denne betydningsnyansen er reflektert i *Bokmål rettskrivningsbok*,

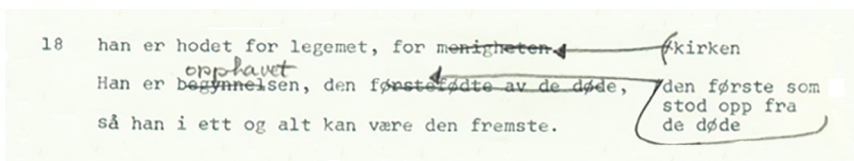
691 via ordnett.no.

som angir betydningen til «utgangspunkt, opprinnelse».⁶⁹² En oversettelse som «opphavet til Guds skaperverk» vil på bokmål derfor være meningsinnsnevrende i forhold til tilsvarende formulering på nynorsk. Betydningen «begynnelse» er likevel ikke helt atskilt fra betydningen av «opphav». Ifølge *Norsk ordbok* betyr «opphav» på bokmål: «utgangspunkt; begynnelse; opprinnelse».⁶⁹³ En bokmålsoversettelse av *hē archē* som «opphavet» må derfor kunne sies å ha et meningspotensial som inkluderer betydningen «begynnelse», selv om dette er langt mer fremtredende i den tilsvarende nynorskformuleringen. Dersom man oversetter det til «begynnelsen», og dermed «begynnelsen til Guds skaperverk/skapelse», åpnes fortolkningsrommet betraktelig, også for problematiske fortolkninger. Behandlingen nedenfor viser hvilke alternativer som har vært oppe, og hvilke som har blitt prioritert i oversettelsene i 1959–2011.

Øversettelsesprosessen

NO78

I Åp 3,14 vil det avgjørende spørsmålet være hvordan man oversetter *archē*. Åge Holter oversatte Johannes' åpenbaring i NO78, og valgte «opphav» fra første stund, som i NO04/30, UO59 og UO61. Dette kan være relatert til øversettelsesvalget i Kol 1,18, som var gjort tidligere enn Åpenbaringen. Slik bildet viser, oversatte Bjørn Sandvik *archē* til «begynnelsen».⁶⁹⁴

Utkastet viser at «begynnelsen» ble valgt bort til fordel for «opphavet». Dette har antakelig ikke vært avgjørende for Holters ordvalg i Åp 3,14, ettersom den idiomatiske metoden ikke tilstreber én konsistent (konkor-dant) gjengivelse for ett ord i kildepråket, noe NO78 i seg selv bærer

692 via ordnett.no.

693 via ordnett.no.

694 BS, 066/4-64. Sandviks førsteutkast rettet med blyant i tråd med OUs vedtak.

vitnesbyrd om. Da Åp 3,14 ble behandlet i OU i desember 1973, ser man likevel følgende kommentar i Sandviks utkast: «han er opphavet. Kol 1,18».⁶⁹⁵ Kommentaren viser at Sandvik har markert konsistensen med Bibelselskapets tidligere valg i Kol 1,18. Nynorskteksten fulgte bokmålsteksten i begge tilfellene, og endelig tekst ble i begge tilfeller slik:

Kol 1,18 BM NO78	Kol 1,18 NN NO78	Åp 3,14 BM NO78	Åp 3,14 NN NO78
Han er <u>opphavet</u> , den første som stod opp fra de døde,	Han er <u>opphavet</u> , den første som stod opp frå dei døde,	Dette sier han som er Amen, det trofaste og sannferdige vitne, <u>opphavet til Guds skaperverk</u> :	Dette seier han som er Amen, det trufaste og sannferdige vitnet, <u>opphavet til Guds skaparverk</u> :
Fotnote: 1 Kor 12,12+; Kol 1,24f; 2,19; 3,15; 1 Kor 15,20+		Fotnote: Kol 2,1; 4,13 ff; 1,16+	

Oversettelsene som ble brukt til sammenligning, sriker noe. Oversettelsen av *archē* i Åp 3,14 NO78 sammenfaller med valgene i flere andre meningsoversettelser fra tilsvarende tid (NEB NT, Hedegård, TEV NT, JB, Gute Nachricht, Bonnes Nouvelles), der vi også finner oversettelser som «opphav», «kilde», «opprinnelse».⁶⁹⁶ I andre meningsoversettelser (Luther, Jérusalem, Zürcher, Wilckens, Einheitsübersetzung) oversettes *archē* i Åp 3,14 til «begynnelsen», sammen med de konkordante oversettelsene (KJV, DO48, RSV, TOB NT 1972) og andre oversettelser med en mer vekslende oversettelsesmetode (KJV og SVE1917).⁶⁹⁷ Dette er primært meningsoversettelser som oversetter med ord som kan tilsvare løsningen i NO78.

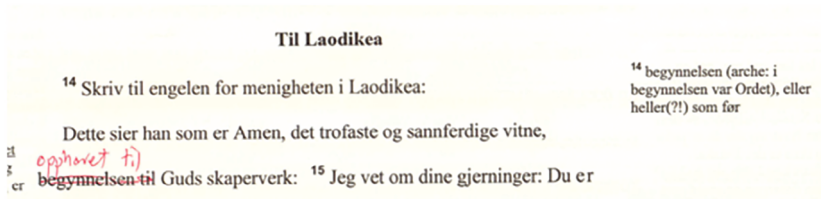
⁶⁹⁵ BS, o68/4-74.

⁶⁹⁶ NEB NT («the prime source of all God's creation»), Hedegård («ursprunget till Guds skapelse»), TEV NT («the origin of all that God has created»), JB («The ultimate source of God's creation»), Gute Nachricht («Zeuge, von dem alles kommt, was Gott geschaffen hat.»), Bonnes Nouvelles («à l'origine de tout ce que Dieu a créé»)

⁶⁹⁷ Luther («Der Anfang der Schöpfung Gottes»), Jérusalem («le Principe des œuvres de Dieu»), Zürcher («Der Anfang der Schöpfung Gottes»), Wilckens («Der Anfang der Schöpfung Gottes»), Einheitsübersetzung («der Anfang der Schöpfung Gottes»), KJV («the beginning of the creation of God»), DO48 («Guds Skabnings Begyndelse»), RSV («the beginning of God's creation»), TOB («le Principe de la création de Dieu»), SVE1917 («begynnelsen till Guds skapelse»). Gjengivelsen i TOB og Jersalém («le Principe») kan favne begge forståelsene.

NT05 og Bibel 2011

Også i prosessen bak Bibel 2011 ble Kolosserbrevet oversatt før Åpenbaringen. I dette tilfellet bevarte begge oversetterne formuleringen «han er opphavet» i Kol 1,18. Det er ikke mulig å spore noen diskusjon om denne gjengivelsen, slik som i NO78. I gjengivelsen av Åp 3,14 finner man derimot dette. Her foreslo primæroversetter for bokmål, Reidar Aasgaard, følgende oversettelse:⁶⁹⁸

Utkastet er en fysisk kopi av Aasgaards førsteutkast, som antakelig ble kommentert under det første møtet i oversettergruppen, der medlemmene møttes for første gang for å diskutere oversettelsen. Rutinen var vanligvis at Johnstad som teologisk konsulent sendte sine kommentarer i forkant av møtet, men disse er dessverre ikke bevart skriftlig i arkivet. Johnstad sier at han trolig ikke skrev noen formell konsulentuttalelse, bare formidlet innspillene muntlig.⁶⁹⁹ Derfor er det ikke mulig å se hans reaksjon på Aasgaards oversettelse. Ut fra hans rolle og preferanser i behandlingen av andre kontroversielle kristologiske tekster som Ordsp 8,22 (NO78/85 og Bibel 2011), Kol 1,15 og Rom 1,4 (Bibel 2011) er det sannsynlig at han ikke ville ha ønsket å beholde Aasgaards oversettelse, som har et meningspotensial som er potensielt problematisk for en kirkelig kristologi. Aasgaards usikkerhet i kommentaren «eller heller (?) som før» har antakelig også bidratt til å gå tilbake til løsningen fra NO78/85. Ut over dette er det ikke mulig å spore noen diskusjon om dette verset før publiseringen av NT05. Nynorskteksten ble oversatt til «opphavet til Guds skaparverk» i førsteutkastet og forble uendret i den endelige teksten. 2T-versjonen av denne teksten (med samme gjengivelse) ble sendt ut

⁶⁹⁸ BS, boks 13.

⁶⁹⁹ Korrespondanse 29.6.16.

til den kirkelige responsgruppen. Arkivet inneholder kommentarene til nynorskteksten av Åpenbaringen fra to KRG-medlemmer. Ingen av dem har kommentert oversettelsen av det aktuelle uttrykket.⁷⁰⁰ Verken Paal-Helge Haugen eller Hanne Ørstavik kommenterte dette verset da de leste gjennom hele NT frem mot 2005.⁷⁰¹ Tekst og fotnote ble følgende i NT05 og Bibel 2011:

Åp 3,14 BM NT05	Åp 3,14 NN NT05	Åp 3,14 BM Bibel 2011	Åp 3,14 NN Bibel 2011
Dette sier han som er Amen, det trofaste og sannferdige vitne, <u>opphavet til Guds skaperverk</u> :	Dette seier han som er Amen, det trufaste og sannferdige vitne, <u>opphavet til Guds skaparverk</u> :	Dette sier han som er Amen, det trofaste og sannferdige vitnet, <u>opphavet til alt som Gud har skapt</u> :	Dette seier han som er Amen, det trufaste og sannferdige vitnet, <u>opphavet til alt som Gud har skapt</u> :
Fotnote: Kol 2,1; 4,13ff; 1,16+ [i tillegg til saksopplysning om Laodikea]		Fotnote: Kol 2,1; 4,13 ff; 1,16+ [i tillegg til saksopplysning om Laodikea]	

Tolkningsrommet for formuleringen er først og fremst snevert i bokmålsutgaven, ettersom «opphav» på nynorsk fungerer relativt likt som «begyn-nelse» på bokmål. Som vi kan se, har det skjedd en interessant endring i teksten fra NT05 til Bibel 2011. I Bibel 2011 omskrives det substantiviske genitivsuttrykket til en verbalsetning, stikk i strid med det konkordante prinsippet. I tillegg er det satt inn et «alt», som ikke finnes i den greske teksten. Endringen kan også ses som brudd på et relatert, overordnet prinsipp: å redusere tolkende genitiver. Som tidligere nevnt hadde man i oversettelsen «bevisst redusert bruken av tolkende genitiver» (s. 209). Hva nå? Endringen må ses i sammenheng med implikasjonene av den nye formuleringen. I den tidligere formuleringen er det en åpenhet (særlig i nynorskteksten) for at «opphavet» *kan* forstås som en del av «Guds skaperverk». Dette reduseres betraktelig med den nye formuleringen. I den nye formuleringen, og særlig med innsettelsen av «alt», blir det mer entydig at «opphavet» ikke kan forstås som innbefattet i «Guds skaperverk», men skiller sterkere ut som opphavet, opprinnelsen, til «alt som Gud har skapt». Betydningen av opphavet som «utgangspunkt» og «opprinnelse» blir enda mer fremtredende, og tolkningsrommet innsnevres ytterligere.

700 BS, mappe «KRG-tekster II».

701 BS, boks 9 og 10.

Det er ingen kommentar å spore om dette verset i Sylfest Lomheims komplette gjennomlesning av NT05 fra 2007.⁷⁰²

Oversettelsene som ble brukt til sammenligning i Bibel 2011, spriker her. Det som er nytt i forhold til oversettelsene som ble brukt i forbindelse med NO78, er at også flere konkordante oversettelser gjengir ordet som «opphav», «kilde» (NAB, NB88, NRSV), selv om sistnevnte oppgir «beginning» som alternativ oversettelse i fotnoten.⁷⁰³ Valget i Bibel 2011 sammenfaller for øvrig med valgene i flere meningsoversettelser (JB, REB, NJB, DO92), der ordet også er oversatt med «opphav», «kilde», «opprinnelse».⁷⁰⁴ Gjengivelsen «begynnelse» finnes i både meningsoversettelser (Luther, SO2000) og konkordante (Zürcher, Rheims, NSAB, TOB, Elberfelder) og andre oversettelser (KJV).⁷⁰⁵

Språklig og eksegetisk drøfting

Konsistens

En konsistenssjekk viser at NO78(/85) og Bibel 2011 oversetter *archē* til «opphav» kun i Åp 3,14 og Kol 1,18. I dette tilfellet vil jeg kun forholde meg til bokmålsutgaven siden «opphav» på nynorsk tilsvare bokmåls «begynnelse». *Archē* forekommer i 54 tilfeller i NT, 44 ganger i entall. Av disse tilfellene oversettes ordet til «begynnelse» 28 ganger, og én gang til (verbet) «begynne».⁷⁰⁶ Ellers oversettes ordet til «[fra] først av» (Luk 1,2),

702 BS, ringperm «Merknader til NT2005 fra Sylfest L. og Ruth V. Fjeld».

703 NAB («the Source of God's creation»), NB88 («Opphavet til Guds skaperverk»), NRSV («the origin of God's creation» [note: «or beginning»]).

704 JB («the ultimate source of God's creation»), REB («the source of God's creation»), NJB («the Principle of God's creation»), DO92 («Guds skabnings ophav»). NB88 («Opphavet til Guds skaperverk»). BF97 har ingen oppgitt oversettelsesmetode, men følger i samme trend («Opphavet til Guds skaperverk»).

705 Luther («Der Anfang der Schöpfung Gottes»), SO2000 («början till Guds skapelse»), KJV («the beginning of the creation of God»), Zürcher («der Anfang der Schöpfung Gottes»), Douay-Rheims («the beginning of the creation of God»), NSAB («the Beginning of the creation of God»), TOB («le Principe de la création de Dieu»), Elberfelder («der Anfang der Schöpfung Gottes»). Som nevnt kan gjengivelsen i TOB («le Principe») favne begge forståelser. Amplified oversetter begge mulighetene («the Origin *and* Beginning *and* Author of God's creation»), mens NIV har en særegen oversettelse i forhold til de andre («the ruler of God's creation»).

706 Matt 19,4,8; 24,8,21; Mark 10,6; 13,8,19; Joh 1,1,2; 8,44; 15,27; 16,4; Apg 11,15; 26,4; Heb 3,14; 7,3; 1 Joh 1,1; 2,7,13,14,24; 3,8,11; 2 Joh 5,6; Åp 21,6; 22,13.

«det første» (Joh 2,11), «først» (Hebr 2,3), «første stund» (Hebr 5,12; 6,1), «den første tiden» (Fil 4,15), «barndommen» (Apg 26,4), «makt» (Luk 20,20), «makter» (1 Kor 15,24; Ef 1,21), «makter» (Kol 2,10), «verv» (Jud 6) og «opphavet» (Kol 1,18; Åp 3,14). Ordet oversettes ikke i 2 Pet 3,4. I tillegg til disse 44 forekomstene oversettes *archē* i flertall til «begynnelse» ett sted (Heb 1,10).⁷⁰⁷ Med unntak av når ordet betyr «makt» eller lignende, er Bibel 2011 relativt konsistent når det gjelder å gjengi ordet med «begynnelse» eller et ord som indikerer en begynnelse (f.eks. «først» osv.). Åpenbaringen 3,14 og Kol 1,18 skiller seg dermed ut fra de andre gjengivelsene av ordet.

Blant tilfellene ovenfor er det også mulig å oppspore parallelle uttrykk der *archē* er etterfulgt av genitivsuttrykk, slik som i Åp 3,14. I disse tilfellene gjengis *archē* konsekvent med «begynnelse», eller med et ord som indikerer en begynnelse:

Tekst	Gresk tekst NA ²⁷	Bibel 2011
Matt 24,8	<i>panta de tauta archē ōdinōn</i>	Men alt dette er bare <u>begynnelsen på fødselsriene</u> .
Mark 10,6	<i>apo de archēs ktiseōs arsen kai thēly epoiēsen autous;</i>	Men fra <u>begynnelsen</u> av, ved skapelsen, skapte Gud dem som mann og kvinne.
Mark 13,8	<i>archē ōdinōn tauta</i>	Dette er <u>begynnelsen på fødselsriene</u>
Mark 13,19	<i>esontai gar hai hēmerai ekeinai thlipsis hoia ou gegonen toiautē ap' archēs ktiseōs hēn ektisen ho theos heōs tou nyn kai ou mē genētai.</i>	For i de dager skal det komme en trengselstid som det aldri før har vært, fra Gud i <u>begynnelsen</u> skapte verden og til nå, og som det aldri mer skal bli.
Joh 2,11	<i>Tautēn epoiēsen archēn tōn sēmeiōn ho lēsous</i>	Dette var <u>det første tegnet</u> Jesus gjorde,
2 Pet 3,4	<i>kai legontes; pou estin hē epaggelia tēs parousias autou? aph' hēs gar hoi pateres ekoimēthēsan, panta houtōs diamenei ap' archēs ktiseōs.</i>	Hånlig sier de: «Hva med løftet om hans gjenkomst? Fedrene våre er døde, men alt er som det har vært <u>fra skapelsen av.</u> »

Særlig påfallende er dette i tilfellene der *archē* etterfølges av *ktisis* (Mark 10,6; 13,19; 2 Pet 3,4), slik som i Åp 3,14, og der ordet oversettes til «begynnelse(n)», med unntak av 2 Pet 3,4, der ordet forsvinner og ikke er

⁷⁰⁷ De øvrige forekomstene i flertall er oversatt slik: «øvrighetene» (Luk 2,11), «hjørnene» (Apg 10,11; 11,5), «krefter» (Rom 8,38), «maktene» (Ef 3,10; Kol 2,15), «makter» (Ef 6,12; Kol 1,16), «styresmaktene» (Tit 3,1).

oversatt. Inkonsistensen kommer også frem innenfor ett og samme skrift, da *he archē* oversettes annerledes i Åp 3,14 enn i Åp 21,6 og 22,6 («begynnelsen»), selv om også sistnevnte tekst anvender *he archē* om Kristus (*he archē kai to telos*, «begynnelsen og enden»).

Jeg vender meg nå til å vurdere det leksikalske aspektet ved ordet *archē*. Oversettes ordet på en måte som betydningsmessig er belagt i litteraturen?

Archē i greske leksikon

Bauers gresk-tyske leksikon ble hyppig brukt under utarbeidelsen av NO78, og var også blant hjelpemidlene i Bibel 2011 sammen med den oppdaterte engelske versjonen av leksikonet (*BDAG*). Både i klassiske og bibelske tekster er «begynnelse» den vanligste betydningen av ordet. Det finner man også i Bauers gresk-tyske leksikon, men her opplyses det også om at betydningen «første [skaper]verk» er mulig i Åp 3,14.⁷⁰⁸ Tilsvarende er nevnt i *BDAG*.⁷⁰⁹ Med kommentaren «*begynnelse* = «først skapte»» angir Bauer og *BDAG* en språklig mulighet som har sin parallell i LXX Job 40,19.⁷¹⁰ I Bibel 2011 har man også valgt å oversette det parallelle uttrykket i Joh 2,11 på tilsvarende måte, der *archē* [*archēn tōn sēmeiōn*] oversettes til «det første» [tegnet]. En tilsvarende oversettelse i Åp 3,14 («den første av Guds skapelse») ville blitt høyst problematisk for en kirkelig kristologi, ettersom en slik gjengivelse innsnevrer betydningen henimot at Kristus kan forstås som en del av skaperverket. Det tilsvarende vil også gjelde for oversettelsesalternativet «begynnelsen på Guds skapelse». Selv om begge disse oversettelsene er mulige (jf. oversettelsen av Mark 13,8/Matt 24,8), er de ikke å foretrekke siden de innsnevrer tolkningsmulighetene som ligger i uttrykket.

Ved siden av «begynnelse» («beginning») holdes muligheten åpen for betydningen «opphav» («origin») i Liddell-Scott og Newman.⁷¹¹

708 Bauer, *Griechisch-deutsches Wörterbuch*, 222: «doch ist auch die Deutung *Anfang* = Erstlingswerk möglich».

709 *BDAG*, *archē* (3). Åp 3,14 er plassert under betydning 3, «the first cause, the beginning», men leksikonet kommenterer: «but the mng. beginning=*first created* is linguistically probable».

710 Se Beckmann og Justnes, «Når tekst og teologi konkurrerer», 71.

711 Greek Strong's nevner «beginning», men ikke «origin». Derimot nevnes «principle» som en mulig betydning. Louw-Nidas korte oppslag angir merkelig nok verken «begynnelse» eller «opphav».

Ordbøkene som plasserer Kol 1,18 under en bestemt betydning, legger denne teksten tettere opp til betydningen «begynnelse» enn man gjør med Åp 3,14 (jf. Bauer), og tilsvarende gjør *BDAG*.⁷¹²

Eksempelene fra ordbøkene viser at «opphav» (som oversettelse for *archē*) har leksikalsk basis i tiden før og rundt da Åpenbaringen ble skrevet. Likevel forekommer betydningen «begynnelse» langt hyppigere, både i bibelsk og utenombibelsk litteratur. Betydningsnyansen «opphav» i betydning «første årsak», «kilde», er derimot ikke belagt andre steder i GT (LXX) og NT, og har ellers svært få belagte forekomster.⁷¹³ Spørsmålet om konsistens blir viktig i denne sammenhengen, og som vist ovenfor er oversettelsen i disse to versene ikke konsistent med hvordan man ellers oversetter ordet. Konsistens var likevel viktigere for Bibel 2011, som tilstreber konkordans, enn for arbeidet med NO78. Tendensen er like fullt den samme i NO78 som i Bibel 2011.

Bibelselskapets konkordans, som også var inkludert i listen over hjelpemidler for oversetterne og teologisk konsulent (i Bibel 2011), oppgir «begynnelse» som hovedbetydningen til *archē*.⁷¹⁴ Foruten i Kol 1,18 og Åp 3,14 ble oversettelsen «opphav» valgt for ordet *aitios* i Hebr 5,9 (Bibel 2011: «Da han hadde nådd fullendelsen, ble han opphav til evig frelse for alle dem som adlyder ham») og for *ginomai* i Hebr 11,3 (Bibel 2011: «I tro forstår vi at verden er skapt ved Guds ord, og at det vi ser, har sitt opphav i det usynlige»), både i NO78 og Bibel 2011. Det betyr dermed at både NO78 og Bibel 2011 sidestiller *archē* (i Kol 1,18 og Åp 3,14) med disse andre ordene i og med at de blir oversatt likt, og til tross for at betydningen «opphav» er mer åpenbar ved disse andre ordene.

712 I Bauers gresk-tyske leksikon plasseres Kol 1,18 under betydningen (1d) «Auf Pers. übertr. d. Anfänger», Bauer, *Griechisch-deutsches Wörterbuch*, 222. *BDAG* plasserer den under betydning 2 («one with whom a process begins, beginning»).

713 I LXX er *archē* brukt 203 ganger, og det er kun ett tilfelle (Sir 11,3) der «opphav» er en mulig forståelse. Bibelselskapets oversettelse av apokryfene (1988) legger derimot ikke denne forståelsen til grunn («Bien er liten blant alt som kan fly, men den lager det beste av alt som er søtt»), i motsetning til NETS («Small among flying creatures is a bee, and the origin of sweet things is its produce»). Bibelselskapets nye oversettelse av Apokryfene har ikke med dette avsnittet, antakelig fordi det ikke finnes i den vitenskapelige tekstutgaven (Göttinger Septuaginta) man oversatte fra.

714 Olav Grip, *Konkordans til Det nye testamente* (Oslo: Bibelselskapets forlag, 1986), 383.

Intertekstualitet?

I retningslinjene for Bibel 2011 ble intertekstualitet fremmet under konkordansprinsippet:

Under dette punkt kan også nevnes den økende vekt man i forskningen de senere år har lagt på å få frem de indrebibelske forbindelseslinjer i mange bibelske tekster (jf. begreper som intertekstualitet, relecture, resepsjon). Dette vil utfordre revisjonen til å tydeliggjøre indrebibelske assosiasjoner.⁷¹⁵

Mange fortolkere påpeker intertekstualiteten mellom Åp 3,14 og Kol 1,15,18 og Ordsp 8,22 – tekster som anvender *archē* om Kristus eller visdommen. I tillegg trekkes også andre tekster inn der *archē* står sentralt, blant andre Joh 1,2; 1 Mos 1,1 og Sir 24.⁷¹⁶ Det greske uttrykket som ligger bak Åp 3,14, svarer også til språklige uttrykk vi finner i Ordsp 8,22 og Job 40,14 (LXX 40,19). Også her oversettes uttrykkene svært forskjellig fra Åp 3,14 i Bibel 2011.⁷¹⁷

Parateksten i NO78 og Bibel 2011 tilslører også den intertekstuelle forbindelsen mellom Åp 3,14 og Ordsp 8,22. I NO78 har noten til Ordsp 8,22 ingen kryssreferanser. I Bibel 2011 forekommer Åp 3,14 i fotnoten til Ordsp 8,22, men ikke motsatt. Det er merkelig at Ordsp 8,22–23 oppgis

⁷¹⁵ For prinsippene, se vedlegg 2 og 3.

⁷¹⁶ I alle bidragene nedenfor er forbindelsen til Ordsp 8,22 og Kol 1 nevnt. Joh 1,2–3 trekkes også ofte inn som parallelltekst (Aune, Lohse, Smalley, Reddish, Osborne), sammen med 1 Mos 1,1 (Burney, Keil og Delitzsch, Aune, Beale) og Sir 24 (Lohmeyer, Krodell og Kraft): Burney, «Christ as the APXH of Creation», 177; Alfred Wikenhauser, *Die Offenbarung des Johannes*, 3. utg., RNT 9 (Regensburg: Pustet, 1959), 48; Ernst Lohmeyer, *Die Offenbarung des Johannes*, HNT 16 (Tübingen: Mohr, 1970), 38; Heinrich Kraft, *Die Offenbarung des Johannes*, HNT 16a (Tübingen: Mohr, 1974), 85; Eduard Lohse, *Die Offenbarung des Johannes*, 11. utg., Neues Göttinger Bibelwerk 11 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1976), 34; C. F. Keil og Delitzsch, *Commentary on the Old Testament in Ten Volumes*, 6:184; Ulrich B. Müller, *Die Offenbarung des Johannes*, Ökumenischer Taschenbuchkommentar zum Neuen Testament 19 (Würzburg: Gütersloher Verlagshaus Mohn, 1984), 135; Gerhard A. Krodell, *Revelation*, ACNT (Augsburg: Fortress, 1989), 141–42; Charles Homer Giblin, *The Book of Revelation: The Open Book of Prophecy*, GNS 34 (Collegeville, MN: Liturgical, 1991), 66; David E. Aune, *Revelation 1-5*, WBC 52 A (Waco, TX: Word Books, 1997), 256; Robert H. Mounce, *The Book of Revelation*, NICNT (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1998), 108–9; G. K. Beale, *The Book of Revelation: A Commentary on the Greek Text*, NIGTC (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1999), 297; Mitchell Glenn Reddish, *Revelation*, Smyth & Helwys Bible Commentary (Macon, GA: Smyth & Helwys, 2001), 80–81; Stephen S. Smalley, *The Revelation to John: A Commentary on the Greek Text of the Apocalypse* (InterVarsity, 2005), 97; Grant R. Osborne, *Revelation*, BECNT (Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2002), 204–5.

⁷¹⁷ Se tidligere behandling i Beckmann og Justnes, «Når tekst og teologi konkurrerer», 71–72.

i noten til Joh 1,2 og ikke til Åp 3,14 (slik både i NO78 og Bibel 2011). I alle tekstutgavene som har ligget til grunn for Bibelselskapets oversettelser i denne perioden (NA²⁵⁻²⁷), behandles derimot Åp 3,14 som et sitat fra/allusjon til Ordsp 8,22.⁷¹⁸ I NA²⁵⁻²⁷ er Åp 3,14 nevnt som eneste referanse til Kol 1,15b, og nevnes også i marginen til Kol 1,18b (NA²⁵⁻²⁷). I NO78 og Bibel 2011 er Åp 3,14 derimot oppgitt i fotnoten til Kol 1,16, noe som antyder at man leser Åp 3,14 som et uttrykk for at Kristus er skapermidler (Kol 1,16), og ikke i lys av Kol 1,15. Måten forholdet mellom Kol 1,15.18 og Åp 3,14 er angitt på i Nestle-Aland og NO78/Bibel 2011, vitner om at utgiverne forstår Åp 3,14 på grunnleggende forskjellige måter. Både oversettelsen og parateksten styrer oversettelsen i en bestemt retning og tilslører den intertekstuelle forbindelsen mellom disse tekstene.⁷¹⁹

Åpenbaringen 3,14 i kommentarlitteraturen

I kommentarlitteraturen er det en gjennomgående konsensus om flertydigheten i uttrykket *hē archē tēs ktiseōs tou theou*. Flertydigheten knyttes primært til tre hovedforståelser (selv om det også finnes flere andre): (1) Enten at termen her betegner Jesu rolle som skapermidler (kausal betydning), og/eller (2) at den refererer til hans preeksistens, noe som også kan bety at han er Guds første skapning (slik mange også leser beskrivelsen av visdommen i Ordsp 8,22),⁷²⁰ og/eller (3) at det refererer til nyskapelse. Ordet «begynnelse» kan favne alle disse fortolkningene.

Blant fortolkerne som angir en egen oversettelse, gjengis uttrykket oftest som «begynnelsen på/til Gud skapelse» (Wikenhauser, Ladd, Kraft, Mulholland, Müller, Giblin, Harrington, Beale, Osborne).⁷²¹ Smalley angir sin egen oversettelse («the origin of God's creation»), men kommenterer:

718 Under «Loci citati vel allegati» bak i utgavene. Ibid., 70–71.

719 Ibid., 72.

720 For referanser, se s. 187–94.

721 Wikenhauser, *Die Offenbarung des Johannes*, 47; George Eldon Ladd, *A Commentary on the Revelation of John* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1972), 65; Kraft, *Die Offenbarung des Johannes*, 84; Müller, *Die Offenbarung des Johannes*, 133; M. Robert Mulholland, *Revelation: Holy Living in an Unholy World*, A Francis Asbury Press Commentary (Grand Rapids, MI: Francis Asbury, 1990), 132; Giblin, *The Book of Revelation*, 64; Wilfrid J. Harrington, *Revelation*, Sacra pagina series 16 (Collegeville, PA: Liturgical, 1993), 73; Beale, *The Book of Revelation*, 297; Grant R. Osborne, *Revelation*, 203.

«Verse 14 uses the term *archē* (*archē*, lit. 'beginning' of the exalted Christ)).⁷²² Ifølge Smalley kan det han kaller den «ordrette» oversettelsen av *archē* («beginning»), åpne opp for både en temporal og en kausal betydning (betydning 1 og 2 ovenfor).⁷²³ Likevel velger han altså «origin», som er meningsinnsnevrende, og som i tråd med hans beskrivelse kan karakteriseres som en meningsoversettelse.⁷²⁴ Tilsvarende finnes hos Aune, som først oppgir «the Origin of the creation of God» som (menings)oversettelse, men deretter presiserer den direkte oversettelsen («the beginning of the creation of God») i kommentaren.⁷²⁵

Flere kommentarer baserer seg på en bestemt bibeloversettelse som tekst. Her er det også en tendens mot å legge seg nærmere «begynnelse» – på tross av oversettelsene de forholder seg til. Dette skjer blant annet hos Witherington, som forholder seg til NRSV («the origin of God's creation»). I kommentaren angir Witherington derimot en annen oversettelse: «As vs. 14 Christ is called both the Amen (as God is at Isa. 65.16) and the beginning of God's creation, an explicit reference to Christ's preexistence.»⁷²⁶ Tilsvarende forekommer også hos Michaels og Reddish, som henholdsvis forholder seg til NIV og NRSV. Michaels, lik Smalley, omtaler også «beginning» som en «ordrett» oversettelse av *archē*.⁷²⁷ Lohse oversetter derimot til «der Urgrund der Schöpfung Gottes», og Lohmeyer «der Schöpfung Gottes erster Grund».⁷²⁸ Morris forholder seg gjennomgående til KJV («the beginning of the creation of God») i sin eksegetiske

722 Stephen S. Smalley, *The Revelation to John*, 97.

723 Ibid.

724 Jf. *ibid.*: «It may be concluded that while *archē* in Rev. 3.14 refers in the temporal sense to Christ's preexistence (he is the 'beginning'), it goes on to include the notion of the Son sharing in the Father's creative handiwork (he is the 'origin of God's creation'). This is the justification for our translation.»

725 David E. Aune, *Revelation 1-5*, 256: «The phrase *he archē tēs ktiseōs tou theou*, 'the beginning of the creation of God'; may reflect dependence on Col 1:15 (cf. 1:18).» Se også *ibid.*, 246.

726 Ben Witherington, *Revelation*, New Cambridge Bible Commentary (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 89, 107.

727 Michaels følger NIV («the ruler of God's creation»), men avgrenser seg mot denne gjengivelsen: «Again, the last title, the ruler [Greek: *archē*, literally: 'beginning'] of God's creation, is not taken directly from chapter 1, yet vaguely recalls two designations of Jesus in 1:5, 'the firstborn from the dead: and 'the ruler [*archōn*] of the kings of the earth.» J. Ramsey Michaels, *Revelation*, The IVP New Testament Commentary Series (Downers Grove, IL: InterVarsity, 1997), 86–87. Reddish angir «begynnelsen» ved siden av forslaget fra NRSV: «The last title applied to Christ in 3:14 identifies him as 'the origin [or 'beginning'] of God's creation.» Reddish, *Revelation*, 80.

728 Lohse, *Die Offenbarung des Johannes*, 34; Lohmeyer, *Die Offenbarung des Johannes*, 38.

kommentar, men i dette tilfellet søker han støtte i en annen oversettelse. Ut fra den oppgitte begrunnelsen ser dette ut til å være basert på et ønske om å redusere det arianske meningspotensialet som ligger i KJVs gjengivelse.⁷²⁹ Et tilsvarende fenomen finner man i UBS' *A Translator's Guide to the Revelation to John*, som kommenterer RSVs gjengivelse, som var et av hjelpemidlene under arbeidet med Bibel 2011:

The beginning of God's creation: in English this could mean that Christ is the first created being created by God; this, however, is not what the passage means. As translated by TEV, "the origin of all that God has created" (see also NEB "the prime source of all God's creation"), the meaning is that Christ is the one by means of whom God created all things.⁷³⁰

Her ligger det ingen preferanse for å bevare tvetydigheter, særlig ikke når en direkte oversettelse kan åpne opp for et uønsket meningspotensial. Kommentarserien er særlig opptatt av det som anses som tekstens eksplisitte mening, og foretrekker derfor ofte de idiomatiske eller parafraserende oversettelsene (jf. ovenfor, TEV og NEB). Gjengivelsen er for øvrig svært lik i Bibel 2011 («opphavet til alt som Gud har skapt») og TEV («the origin of all that God has created»). Foruten disse bidragene er det enkelte (Mounce og Koester) som er opptatt av å forsvare NIVs oversettelse («the ruler of God's creation»), noe som er underlig når det aktuelle ordet er *archē* og ikke *archōn* (som i Åp 1,5). Beale snakker om en angst blant bibelkommentatorer for å oversette *archē* med «begynnelse» – «because

729 Leon Morris, *The Revelation of St. John: An Introduction and Commentary*, TNTC (London: Tyndale, 1969), 82: «The beginning (*archē*, cf. xxi. 6, xxii. 13) of the creation of God is better the moving cause of the creation of God (Barclay). Christ is not saying the He was created first of all, but rather that he has supreme authority over creation and that He is the origin of created being (cf. Jn. i. 3, Col. i. 15, 18).» Dette blir særlig påfallende når han først jamfører oversettelsen «begynnelsen» med det identiske uttrykket (*he archē*) i Åp 21,6 og 22,13. Ut fra kommentaren virker det også tydelig at han angir en alternativ oversettelse for å få tak på det han anser som uttrykkets mening. Også William Barclays studiebibel er på jakt etter den intenderte meningen, som han selv kaller det: «As the Revised Standard Version has it, he is the beginning of God's creation. This phrase, as it stands in English, is ambiguous. It could mean, either, that Jesus was the first person to be created or that he began the process of creation, as Trench put it, <dynamically the beginning.> It is the second meaning which is intended here.» William Barclay, «Revelation 3 Commentary: William Barclay's Daily Study Bible», *StudyLight.org*, n.d., //www.studylight.org/commentaries/dsb/revelation-3.html.

730 Robert G. Bratcher, *A Translator's Guide to the Revelation of John*, Helps for Translators (London: United Bible Societies, 1984), 38.

they think this would necessitate viewing Jesus as a created being along with the rest of creation».⁷³¹ Antakelig har han et poeng. Likevel ser ikke dette ut til å ha vært et problem for Hieronymus, som valgte *qui est principium creaturae Dei* som oversettelse. *Principum* er riktignok tvetydig på latin, og kan også bety «opphav», «opprinnelse», «grunnlag».⁷³²

Tendensen i forskningslitteraturen er at de fleste angir betydningen «begynnelse» som den direkte, ordrette oversettelsen for *archē* i Åp 3,14. Enkelte er opptatt av å fremme en eksplisitt mening, og velger andre oversettelser. Dette vil være i tråd med en idiomatisk oversettelsesmetode (som i NO78). Dersom man vil være opptatt av å ivareta tvetydigheten i uttrykket, vil «begynnelse» fungere som en god oversettelse. Som Smalley ovenfor påpekte, kan oversettelsen «the beginning» både åpne opp både for en temporal og en kausal betydning i Åp 3,14. «Begynnelse» på bokmål og «opphav» på nynorsk rommer samme aspekt. Ingen av disse forslagene er ensbetydende med betydningen «første skapte». Med andre ord: Denne oversettelsen fremmer verken en nikensk eller en ariansk forståelse av verset entydig, men gir mulighet for begge – og andre – fortolkninger.⁷³³ Selv om det er leksikalsk mulig å oversette *archē* med «opphav», svekker det den intertekstuelle koblingen til andre bibelske tekster, noe Bibel 2011 var ment å ivareta. Tilfellet faller inn under tendensen i Bibel 2011 til å gjøre flertydige uttrykk entydige.

731 Beale, *The Book of Revelation*, 301.

732 Vibeke Roggen, Egil Kraggerud og Bjørg Tosterud, *Latinsk ordbok* (Oslo: Cappelen Damm, 2015), 668.

733 Beckmann og Justnes, «Når tekst og teologi konkurrerer», 67.